

גרמניה

(Deutschland, אנגלית: Germany). ראשוני היהודים בגרמניה הגיעו אליה בעקבות הלגינות הרומיים והתיישבו בערי הריינוס. תעודות ראשונות על ישוב יהודי ניכר מופיעות בצווים קיסריים מהשנים 321 ו-331 ומתייחסות לעיר קולוניה אגריפנסיס (קלן). ואולם, אין ידיעות ברורות על רציפות הישוב היהודי בג' מאז ימי הקיסרות הרומית, ורק מן המאה העשירית, בעקבות התיישבותם של סוחרים יהודים שהגיעו מאיטליה ומצרפת, ניתן לדבר בוודאות על היסטוריה רצופה של יהודים בג'.

בימי-הביניים המאוחרים התבסס הישוב היהודי בג' והפך לאחד ממרכזי היצירה הרוחנית של יהדות אירופה, ולערש יהדות אשכנז ושפת היידיש. בתחום הכלכלה הגיעו היהודים לידי חשיבות במסחר, בין השאר בסחר עם ארצות המזרח, ואחרי-כן בעיקר בעסקי הלוואה בריבית. עם זאת מאופיינים ימי-הביניים גם בגזירות ורדיפות רבות ובחורבן קהילות יהודיות שלמות באזורים שונים של ג'. הגזירות הללו באו לרוב על רקע תמורות דתיות וחברתיות ותהפוכות פוליטיות. החמורות שבהן היו בימי מסעי הצלב (ביחוד במסע הצלב הראשון מ-1096) והמגיפה השחורה (1348-1349) וכתוצאה מהן נמחו קהילות באזורים שלמים של גרמניה.

החל במאה ה-15, ובמיוחד בתקופת הרפורמציה, חלה ירידה במעמד ובחשיבות של יהודי ג', שרובם גורשו מן הערים הגדולות. חלקם נשארו בג' במאות קהילות קטנות וחלקם נדדו למרכזים יהודיים חדשים שהתהוו אז בארצות אירופה המזרחית. תקופת האבסולוטיזם עומדת בסימן של עלייה מחודשת במעמד של היהודים, בין השאר עקב פעולותיהם של 'יהודי החצר' (Hofjuden) שבאמצעותם התחדשה ישיבת היהודים בערים הגדולות. עלייתה הכלכלית של שכבת עלית יהודית וחדירתם של רעיונות ההשכלה אל החברה היהודית במאה ה-18 היו רקע לתחילת תהליך האמנציפציה החברתית והפוליטית, שהמאבק עליה נמשך במאה ה-19 והושלם פורמלית עם איחוד ג' בשנת 1871.

המאבק הממושך על האמנציפציה והזרמים הרוחניים החדשים שצמחו ביהדות ג' החל בתנועת ההשכלה במאה ה-18 היו גורם רב השפעה על קיבוצי יהודים אחרים באירופה ומחוצה לה. בין התמורות החשובות שחלו ביהדות ג' במאה ה-19 ושעיצבו את דמותה של היהדות המודרנית כולה היו צמיחתה של 'חוכמת ישראל', בהתפתחותם של הזרמים החדשים ביהדות – הרפורמה, הקונסרוטיוויות והאורתודוקסיה החדשה – העיור המואץ והשתלבותם של יהודים בג' בתהליכי המודרניזציה בחברה ובכלכלה. במאה ה-19 תרמו יהודי ג' תרומה חשובה בתחומי התרבות, המחשבה החברתית והמדינית, הכלכלה ואף המדיניות. בין הדמויות הבולטות היו המשורר היינריך היינה, אבות הסוציאליזם המודרני

פרדיננד לסל וקרל מרקס, הבנקאים לבית רוטשילד ובלייכרדר וראשי המפלגה הלאומית-הליברלית אדוארד לסקר ולודויג במברגר.

ואולם, האמנציפציה והשתלבות היהודים בתחומי החיים השונים לוו בהתנגדות מצד חלק לא מבוטל של החברה הגרמנית. החל בשנות ה-70 של המאה ה-19 הביאה התנגדות זו לידי התארגנות פוליטית של האנטישמיות המודרנית, שהושתתה גם על הגזענות. בשנות ה-80 וה-90 זכו המפלגות האנטישמיות בהישגים אלקטוראליים. לקראת סוף המאה ה-19 נחלשה אומנם השפעתן של מפלגות אלו, אך האנטישמיות המשיכה להתפתח במסגרת ארגונים כלכליים, חברתיים ואקדמיים שונים. היא אף חדרה בצורות שונות למפלגות הגדולות והפכה לגורם במאבק על דמותה של החברה הגרמנית בין המחנה הלאומי-השמרני ובין המחנה הדמוקרטי-הסוציאליסטי.

עליית האנטישמיות המודרנית היתה אחד הגורמים להתארגנות פוליטית של יהודי ג' בתקופת הקיסרות. בין הארגונים החשובים שקמו להגנה על זכויותיהם האזרחיות של היהודים היתה ה'אגודה המרכזית של אזרחים גרמנים בני הדת היהודים' שנוסדה ב-1893. כבר לפני-כן, ב-1890, קמה בתוך החברה הלא-יהודית 'האגודה למאבק עם האנטישמיות' (Verein Zur Abwehr Des Antisemitismus). באותה עת, בשנות ה-90, התארגנה גם בג' במסגרת ההתחדשות הלאומית-היהודית ה'התאחדות הציונית של יהודי גרמניה' ובמהרה מילאו מנהיגיה תפקידים חשובים בתנועה הציונית העולמית (דוד וולפסון, אוטו ורבורג, ארתור רופין, מקס בודנהיימר, צבי הרמן שפירא, פרנץ אופנהיימר, ארתור הנטקה ואחרים), וממות הרצל עד אחרי מלחמת-העולם הראשונה היה מרכז הארגוני של התנועה הציונית בג'.

במלחמת-העולם הראשונה שוב התגברה האנטישמיות, וביטויה הצורב ביותר היה היענות מיפקדת הצבא הגרמני לתביעת חלק מדעת הקהל בג' לערוך ב-1916 מיפקד מיוחד של החיילים היהודים ותפקידי שירותם בצבא, כדי לבדוק האם חלקם של היהודים בצבא, וביחוד בתפקידים קרביים, הוא כשעורם באוכלוסייה; תוצאות המיפקד לא פורסמו.

1918-1933. עם התמוטטות הקיסרות הגרמנית וכינון המשטר הדמוקרטי של רפובליקת ויימאר נפתח עידן חדש בתולדות יהודי ג'. המאפיין את התקופה ההיא הוא הקיטוב הבולט בין השתלבות חסרת תקדים של היהודים בכול תחומי החיים ובין החרפתה של האנטישמיות הפוליטית של ארגונים ומפלגות שונים, ביחוד בשנים הראשונות שלאחר המלחמה. הקיצונית במפלגות האנטישמיות היתה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית.

הישגי היהודים בולטים בין השאר בתחום האומנות: מקס ריינהרט בתיאטרון, ארנולד שנברג במוסיקה, מקס ליברמן בציור, הרמן כהן בפילוסופיה, אלברט אינשטיין במדע, ואחרים; 24% מהזוכים בפרסי נובל בג' עד 1938 היו יהודים (מתוך 38 – תשעה יהודים). אך התחום שבו בלטו היהודים ביותר היה בחיי המדינה והציבור. יהודים כגון הוגו הזה ואוטו לנדסברג מילאו

תפקיד חשוב בממשלה הראשונה שהוקמה בג' אחרי המהפכה ב-1918, מנסח חוקת ויימאר היה היהודי הוגו פרויס ויהודים בלטו גם בין יוזמי נסיונות הנפל לכינון משטרים מהפכניים-רדיקליים, ביחוד בבאוואריה. בראש הממשלה המהפכנית במינכן עמד האינטלקטואל היהודי קורט אייזנר ואחרי הירצחו היו מנהיגים יהודים, גוסטב לנדאואר ואויגן לוינה, בעלי השפעה בממשלת הרפובליקה 'המועצתית' (Räterepublik). בינואר 1919 נרצחה רוזה לוקסמבורג, ממנהיגי ברית ספרטקוסי (Spartakusbund; אחד הארגונים שקדמו למפלגה הקומוניסטית בגרמניה). גם בשנים שאחרי-כן מילאו יהודים תפקידים פוליטיים מרכזיים, ביחוד בהנהגת המפלגות הדמוקרטיות והסוציאליסטיות. הדמות הבולטת בתחום הפוליטי היה ולטר רתנאו, שר הכלכלה ואחרי-כן שר החוץ. רציחתו בידי קיצונים ימניים ביוני 1922 היתה אחד השיאים הדרמטיים של ההסתה האנטישמית, שהציגה את יהודי ג' כאחראים למפלתה במלחמה (אגדת 'נעיצת הפגיון בגב') ולמשברים בכלכלה ובחברה שפקדו את הרפובליקה הצעירה בעקבות המלחמה ושיאם בעת האינפלציה החמורה בשנים 1922 ו-1923. עילה נוספת להסתה האנטישמית היו מהגרים יהודים ממזרח אירופה שבאו לג' לפני מלחמת-העולם הראשונה, במהלכה ובעקבותיה.

הקיצונית ביותר בין התנועות והמפלגות האנטישמיות היתה המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, הקטנה יחסית, שנוסדה בבאוואריה בשנת 1919. במצעה הפוליטי תופסים מקום בולט הסעיפים המחייבים ביטול זכויות האזרח של היהודים, וצעדים מרחיקי-לכת לסילוקם מתחומי חיים שונים. בנאומי התעמולה והפרסומים של מנהיגיה, וביחוד בנאומי היטלר עצמו ובפרסומיו, מובעת 'השקפת עולם' אנטישמית רדיקלית, שתביעותיה מרחיקות-לכת עד כדי דרישה ל'סילוק היהודים בכלל', מלווית בביטויים כגון 'השמדה' (Ausrottung) ו'עקירת היהדות מן השורש' Stumpf Und Stiel (שורש וענף). למרות אופייה הלאומני המובהק של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, חורגת האנטישמיות שלה מקטגוריות לאומיות; תורתה מחייבת פתרון רדיקלי של 'שאלת היהודים' כדרך להצלת החברה האנושית כולה. במסגרת תורת הגזע הנציונל-סוציאליסטית, המושתתת על אי-שוויון שבין הגזעים וקביעת סדר היאררכי ביניהם, מופיעה היהדות כמקור ביולוגי להשקפות עולם ולערכים אוניברסליים המערערים את 'הסדר הטבעי', ובראש וראשונה המרקסיזם, הדמוקרטיה ואף הנצרות. התייצבות הכלכלה והמדינה בשנת 1924 גרמה ירידה זמנית בכוחן של המפלגות האנטישמיות, ואותה שנה ירד מספר נציגיהן ברייכסטאג מ-40 ל-14.

במפקד בשנת 1925 נמנו בג' 564,379 יהודים, שהיו 0.9% מכלל האוכלוסייה במדינה. רובם המכריע – כ-377,000 (66.8%) – גרו בשש ערים גדולות, בעלות הקהילות הגדולות ביותר, כגון ברלין, ובה כ-180,000 יהודים (שליש מיהודי ג'), פרנקפורט, המבורג, ברסלאו, לייפציג וקלן. כ-90,000 יהודים (16%) חיו בערים קטנות יותר וכ-97,000 (17.2%) חיו

ביותר מ-1,000 מקומות שמספר התושבים בהם קטן מ-10,000. היהודים השתייכו ברובם למעמד הבינוני, רובם עסקו כעצמאים בענפי מסחר שונים ובמקצועות החופשיים. ההשתלבות האינטנסיבית של היהודים בחברה סביבם האיצה גם את תהליך ההתבוללות, והיא התבטאה בין השאר בריבוי נישואי התערובת, בפרישה מהיהדות, ובהמרות הדת. כך, למשל, היו בשנת 1927 כ-54% מכלל נישואי היהודים עם בני-זוג לא יהודים, ולפי הערכה פרשו אותה שנה כ-1,000 מהיהדות, כמחציתם על-ידי המרת הדת. לעומת זאת נמשכה והתרחבה בתקופת ויימאר פעילותם של הארגונים הפוליטיים, הדתיים והחברתיים היהודיים ואף הוקמו עוד ארגונים ומפלגות, נוסף ל'אגודה המרכזית', לפדרציה הציונית, לארגוני היהדות האורתודוקסית והליברלית וחברת 'עזרה' שהוקמו לפני תקופת ויימאר. קמו ארגונים פוליטיים וחברתיים חדשים, בין הארגונים החדשים החשובים היו 'ברית חילי' החזית היהודים, תנועות ומפלגות ציוניות מימין ומשמאל וביניהן 'מפלגת העם היהודית' (Jüdische Volkspartei), ארגוני נוער וספורט, ארגוני סטודנטים יהודיים ועוד. הקהילות היהודיות שמרו על מעמדן המשפטי המוכר בעיני המדינה מימי הקיסרות. החידוש בתקופת ויימאר היה בהתארגנותן של הקהילות במסגרת איגודי קהילות של המדינות השונות בג' (Landesverbände Jüdischer Gemeinden). נעשו אף נסיונות להקים ארגון מרכזי של כלל יהודי ג'. בתחום לימוד התורה וחוכמת ישראל המשיכו לפעול המוסדות להכשרת רבנים בברלין ובברסלאו שהוקמו כבר במאה ה-19 ואף העמיקו את פעילותם, בין השאר בהשפעת המפגש עם יהדות מזרח אירופה ותרבותה. בואם של אנשי-רוח ומלומדים בין פליטי אירופה המזרחית והתעוררות הפנימית של יהודי ג' הפכו את יהדות ג' באותה עת לאחד המרכזים החשובים של מדע ותרבות יהודיים מודרניים. פעילותם של הוגים יהודיים ומחנכים, וביניהם פרנץ רוזנצווייג ומרטין בובר, הרחיבה את לימודי היהדות בחוגים רחבים של הציבור היהודי, בעיקר על-ידי הקמת 'בתי אולפנה' (Jüdische Lehrhäuser) להשכלת מבוגרים. כלי ביטוי חשוב לחיים היהודיים היו העיתונות המגוונת והוצאות הספרים היהודיות; בין מפעלי המו"לות החשובים היתה הוצאת שתי אנציקלופדיות, הלקסיקון היהודי (Jüdisches Lexikon) בחמישה כרכים וה'אנציקלופדיה יודאיקה' (Encyclopaedia Judaica) וממנה הופיעו עד 1934 עשרה כרכים.

השנים האחרונות של רפובליקת ויימאר, שבהן נפגעה ג' קשה ממשבר הכלכלה שפקד את העולם, עמדו בסימן התעצמותה של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית. בבחירות ב-1928, לפני פרוץ המשבר, ניתנו לה פחות מ-3% מכלל קולות הבוחרים, אך בבחירות הראשונות אחרי פרוץ המשבר, בספטמבר 1930, זכתה ב-18%, וביוני 1932 – ב-37% מקולות הבוחרים, והיתה, עם 230 נציגים ברייכסטאג, למפלגה הגדולה ביותר בג'. מצב זה לא השתנה גם כאשר בנובמבר 1932 ירד מספר נציגיה ל-196 – כ-33% מקולות הבוחרים.

כבר בשנים האחרונות של הרפובליקה, לפני עלות היטלר לשלטון, השפיעה האנטישמיות, שהיתה אחד הנושאים המרכזיים באידיאולוגיה ובמאבק הפוליטי הציבורי האלים של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית, השפעה עמוקה על חיי היהודים, מעבר לתוצאות האלימות שהתבטאו באלפי מקרים של פגיעות בבתי-כנסת ובבתי-קברות ואף בפגיעות גופניות ביהודים עצמם. התעמולה הפוליטית שהפכה את הבעיה היהודית לאחד הנושאים הבולטים במאבק עם המשטר הדמוקרטי, הביאה לא רק לידי התערעות מעמדם של היהודים בחברה סביבם, אלא גם לידי משבר בתודעה היהודית העצמית ולבחינה מחודשת של הזהות היהודית.

1938-1933. בינואר 1933, ערב עליית היטלר לשלטון, חיו בג' ובכלל זה בחבל הסאר, שבתחילת 1935 חזר להיות חלק מג', כ-522,000 יהודים על-פי דתם; על-פי האבחנה הגזעית של הנציונל-סוציאליסטים, שהיתה בסיס לרדיפת היהודים ובאה לידי ביטוי פורמלי בחוקי הגזע, היה מספרם כ-566,000.

ב-30 בינואר 1933 מינה נשיא הרפובליקה פאול פון הינדנבורג את היטלר לקנצלר. המינוי בא על רקע המשבר הכלכלי והפרלמנטרי המתמשך, שבו הפך למעשה המשטר הדמוקרטי למשטר סמכותי המתנהל בתוקף סמכויות חירום שניתנו בחוקה לנשיא. מיד אחרי מינויו של היטלר החלו המפלגה הנציונל-סוציאליסטית וארגוניה הצבאיים-למחצה, בעיקר הס"א והס"ס, במסע אלים להשתלטות על כול מוסדות המדינה והחברה להפיכת ג' למדינה טוטליטרית. בפעולות הטרור, שהתחילו כבר בחודשים פברואר ומרס 1933, נגד מתנגדי הנציונל-סוציאליזם, בעיקר מקרב מפלגות השמאל, הליברלים ואנשי הרוח, היו היהודים אחת המטרות הבולטות. רבים מהם הושפלו בפומבי ונאסרו, רבים נאלצו לפרוש ממשורותיהם עקב מהומות אנטישמיות, בעיקר באוניברסיטאות ובבתי-משפט. פגיעות ברכוש יהודים וקריאות לחרם כלכלי נגדם, שאיפיינו את שיטות המאבק הנציונל-סוציאליסטי כתנועת המון קיצונית כבר לפני 1933, הפכו לצעדים רשמיים של המפלגה כמפלגת השלטון והגיעו לשיאן בארגון 'חרם אחד באפריל 1933. זו היתה פעולה ממלכתית ראשונה שבה פגע המשטר בצורה מוצהרת בחלק מהאזרחים במדינה, והיא גרמה זעזוע עמוק בקרב יהודי ג' והדים חריפים בדעת הקהל בעולם.

כעבור יום אחד בוטל החרם, אך מ-7 באפריל נחקקו חוקים נגד היהודים, והם ביטלו למעשה את עקרון שיווי הזכויות שהובטח ליהודים בחוקת ג' מאז 1871. הדבר נתאפשר מבחינה משפטית בתוקף חוק ההסמכה (Ermächtigungsgesetz) מיום 24 במרס 1933, שלמעשה נתן לממשלה סמכויות דיקטטוריות, תחילה לארבע שנים ואחרי-כן בלי הגבלה. בתוקף חוק זה פעל המשטר לביטול החירויות הדמוקרטיות של הרפובליקה ואגב כך לפיזור המפלגות והארגונים הפוליטיים. תהליך 'ההאחדה' (Gleichschaltung) הטוטליטרית הביא לידי ארגון כול חיי הציבור והמדינה מחדש, אגב הטלת פיקוח על כלי התקשורת והפרסומים.

במקביל נערכו טיהורים מרחיקי-לכת בכול השירות הממלכתי והציבורי. בבחירות הדמוקרטיות להלכה, שנערכו ב-5 במרס 1933, לפני קבלת חוק ההסמכה, קיבלו הנאצים 44% בלבד מקולות הבוחרים, אך במשאלי העם שערך המשטר החל בנובמבר 1933, הושגה תמיד תמיכה של יותר מ-90%.

המדיניות האנטי-יהודית התנהלה בשני מישורים מקבילים: האחד – בחוקים, בצווים מינהליים ובטרור מינהלי, והשני – בפעולות טרור 'ספונטניות' וביצירת אווירה אנטי-יהודית בקרב האוכלוסייה.

בין החוקים האנטי-יהודיים הראשונים יש לציין במיוחד את החוק לשיקום הפקידות הציבורית. בתוקף החוק הזה פוטרו יהודים מהשירות הממלכתי והציבורי. הקריטריון הגזעני בחוק הוא בא לידי ביטוי ב'סעיף הארי' (Arierparagraf), והיה בסיס לכול החקיקה האנטי-יהודית עד לקבלת חוקי נירנברג בסתיו 1935. חוקים אחרים הגבילו את פעילותם של יהודים בעריכת-דין וברפואה. חוק מיוחד הגביל את מכסת התלמידים היהודים במסגרות החינוך לשיעורם של היהודים בכלל האוכלוסייה הגרמנית. נאסרה גם פעילות היהודים בתחומי האמנות, התרבות והעיתונות. היוצאים-מן-הכלל היחידים מההגבלות הללו היו אז לוחמי החזית היהודים במלחמת-העולם הראשונה.

החקיקה היא באה לתת ביטוי לאידיאולוגיה ולמדיניות של אפלייה ולרדיפת היהודים, אך היא נתפסה גם כאמצעי לריסון הטרור הספונטני ולייצוב מעמדם של היהודים במדינה הנצינול-סוציאליסטית. בכיוון זה פעלו במיוחד במחצית השנייה של שנת 1933 נציגי החוגים השמרניים שבקואליציה הממשלתית, שלנגד עיניהם עמדו הצורך בשיקום כלכלת המדינה ודמותה של ג' בקהילות העמים. החשש מפני תוצאות שליליות של חרם כלכלי נגד ג' מופיע כנימוק מפורש אצל אישים כגון נגיד הבנק הממלכתי הילמר שכט ושר החוץ קונסטנטין פון נירט. ברוח זו הכריז אף היטלר עצמו ביולי 1933 על הצורך לעצור את הלהט המהפכני הבלתי מרוסן ולכווננו לאפיקי אבולוציה והתבססות השלטון.

שיטות הטרור והמאבק הפוליטי עם מתנגדי המשטר התמסדו אז בעיקר במאסרים ובשילוח למחנות ריכוז. היהודים, ששיעורם בקרב העצורים היה גבוה למדי, נחשפו לתנאי מאסר אכזריים ומשפילים במיוחד, ורבים מהם מצאו בהם את מותם. התגובה הבלתי אמצעית הראשונה של היהודים, שביטאה את זעזועם העמוק מהפגיעה הקשה במעמדם, היתה גל הבריחה וההגירה המבוהלת ב-1933, שקיבלה ממדים של יציאת המונים מג'. על-פי מיפקד ביוני אותה שנה היו בג' 502,799 יהודים על-פי הדת (כ-540,000 על-פי הגזע); מכאן שמינאר עד יוני עזבו כ-26,000 יהודים (על-פי הגזע). עד סוף 1933 הגיע מספר המהגרים היהודים על-פי הגזע לכ-63,000 (על-פי סיכומים סטטיסטיים משנת 1941, שהכינה ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה; Reichsvereinigung Der Juden In Deutschland).

נראה שהזדהות הציבור הגרמני עם המדיניות האנטי-יהודית של המשטר לא היתה חד-משמעית, ובצד ההכרה הרחבה בצורך 'לפתרון' כלשהו של 'בעיית היהודים' היו גם הסתייגויות מן השיטות האלימות ואף ביטויים אינדיווידואליים של הזדהות עם היהודים. לעומת זאת כמעט שלא היו תופעות של מחאה ציבורית מצד ההנהגה של גורמים שעדיין שמרו על עצמאות יחסית, כגון הכנסיות. התייחסותן המעטה של הכנסיות הפרוטסטנטיות והקתוליות לרדיפת היהודים היתה בעיקר לגבי אותם אלפי נוצרים ממוצא יהודי שנפגעו מהחקיקה הגזענית.

התגובות בחברה היהודית היו שונות במישור האישי ובמישור הארגוני. בעוד שהפגיעה במעמד החברתי והפוליטי של היהודים כיחידים היתה חמורה מאין כמוה, נשארו המסגרות הארגוניות של החברה היהודית בעיקרן בלי שינוי, ואף נוספו עליהן מסגרות וארגונים חדשים. תופעה זו בולטת במיוחד על רקע מדיניות ה'האחדה' הטוטליטרית שנועדה לפרק את המירקם החברתי והפוליטי הקודם של החברה הגרמנית, ולבנות חברה לאומית הומוגנית. עקרון הגזע הבלבדי שהנחה את מדיניות בידודם של היהודים והפרדתם מן החברה הסובבת אותם, הוא גם שאיפשר את המשך קיום מסגרותיהם העצמיות. יתרה מזו: העקרונות הזרים וה'מנוונים', כגון פלורליזם רעיוני ומינהל דמוקרטי, שנאסרו בחברה הכללית, המשיכו לאפיין את חיי הציבור של היהודים. 'חירות' יחסית זו היתה, כמובן, חירות של מנודים, של קהילה שנועדה לחיסול – בשלב ההוא על-ידי לחץ להגירה.

בשעה שגלי הגירת ההמונים ומעשי התאבדות רבים ביטאו את המשבר שעבר על יהדות ג' עם התמוטטות הנחות היסוד שעליהן הושתת קיומה, התרחשו במקביל תהליכי הסתגלות של המסגרת הארגונית ואף גדלה מאוד הפעילות העצמית לסוגיה. לפני 1933 היו הקהילות היהודיות מוכרות בחוק כגוף בעל מעמד משפטי-ציבורי, ומעמדן לא השתנה, אך לא היה ארגון על-קהילתי כלל-ארצי, בעל מעמד מוכר. אומנם, ב-1932 החל להתארגן גוף רופף של נציגות איגודי הקהילות במדינות (Landesverbaende), והוא הופיע לראשונה ברייך השלישי בצורה פומבית בגילוי דעת במאי 1933. אך רק בספטמבר של אותה שנה הוקם ארגון מקיף ומייצג של ממש, שבו התאגדו נוסף לאיגודי הקהילות גם הארגונים הפוליטיים המרכזיים והקילות הגדולות, ושמו ה'נציגות הארצית של יהודי גרמניה' בראשותם של הרב ליאו בק ואוטו הירש. זרוע הביצוע החשובה ביותר בפעילות המעשית של ארגון זה – שקדמה למעשה לייסודו הפורמלי – היתה ה'ועדה המרכזית של יהודים גרמנים לסיוע ולשקום'. הנציגות הארצית כארגון גג פדרטיוויו נועדה לייצג את יהודי ג' כלפי השלטונות וכלפי היהודים בארצות אחרות, להנהיג את הציבור היהודי בג' ולתאם את דרכי פעילותו העצמית שבהן התמודד עם המצב החדש. בולטת במיוחד הרחבת פעולות החינוך לנוער ולמבוגרים, ביחוד במסגרת ה'מרכז להשכלה יהודית למבוגרים' בראשותו של מרטין בובר. תחומי פעילות אחרים היו הכשרה והסבה מקצועית, התרחבות פעולות סעד, סיוע כלכלי, ארגון

תעסוקה לנפלטים ממעגל העבודה ועזרה להגירה. בתחום הפוליטי נקטה הנציגות הארצית יוזמות משלה, ביניהן הגשת תזכירים לשלטונות ופרסום הצהרות פומביות בעיתונות היהודית, ובהן תביעות להבטחת תנאי קיום ליהודים גם במשטר האנטישמי. בכמה מקרים, כגון לרגל פרסום גיליון מיוחד של העתון 'דר שטירמר' בנושא עלילת הדם, אף יצאה הנציגות הארצית במחאה פומבית.

במקביל התרחבו היקפה של העיתונות היהודית ותפוצתה. ב-1934 הגיעה תפוצתם הכוללת של העיתונים הכלל-ארציים והקהילתיים לכ-1,180,000 עותקים לחודש. הפעילות בתחום התרבות מצאה אפיק במסגרת חדשה שהוקמה ביולי 1933, ה'אגודה לתרבות של יהודים גרמנים', שנועדה לקלוט את האמנים ואנשי-רוח היהודים הרבים שקיפחו את פרנסתם, ולהיות מרכז לחיי התרבות של הציבור היהודי. בתוך זמן קצר הפכה האגודה לתרבות לאחד הארגונים הגדולים והפעילים בקרב יהדות ג'.

יצירת המסגרות הארגוניות הכוללות לא מנעה את המשך קיומו של מיגוון האידיאולוגיות הפוליטיות והזרמים הדתיים שנאבקו על השפעה בציבור היהודי ועל ייצוג במוסדות הקהילה. הקיטוב שהסתמן היה בעיקר בין הזרם המרכזי של יהודי ג', שאותו ייצגו ה'אגודה המרכזית' וברית חיילי החזית היהודים, שראו את עיקר התכלית של מאבקם על עתידם של היהודים להבטחת קיומם וזכויותיהם בג' גופה, ובין התנועה הציונית, שראתה את תפקידה העיקרי בהכנה לעלייה הדרגתית ולחיים בבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל. אותה עת כבר ניכרה התחזקות של ממש בכוח התנועה הציונית, בעיקר בקרב הנוער, התבססות ה'חלוץ' והקמת 'עלית הנער' בידי רחה פריאר. פעילות הציבור של היהודים התנהלה בפיקוח תמיד של השלטונות (בעיקר הגסטפו והס"ד), שמגמתם העיקרית היתה להגביל את הפעולות שנועדו לעודד הישארותם של יהודי ג' בתוך הרייך (בעיקר של ה'אגודה המרכזית' ושל 'ברית חיילי החזית היהודים'). לעומת זה ניתן חופש פעולה יחסי לפעילות התנועה הציונית. למרות התנגדות אידיאולוגית חריפה של הנציגות-סוציאליזם לשאיפות המדיניות של התנועה הציונית להקמת מדינה יהודית, עודד אז השלטון את פעילותה בראותו בה אמצעי לקידום הגירת היהודים מג'.

שנת 1934 עמדה בסימן של רגיעה יחסית במדיניות האנטישמית הממלכתית, והרגיעה אף הניעה אחדים מבין המהגרים היהודים, שמצבם כפליטים ארעיים בארצות השכנות היה קשה, לשוב לג'. הגבלת זכויות היהודים התבטאה בעיקר ביישום עקרונות החקיקה הכלכליים של 1933 במסגרת צווים והוראות של רשויות מקומיות וארגונים מקצועיים. המגמות הסותרות בין מדיניות הייצוב וההתמסדות של המשטר כשלטון סמכותי-טוטליטרי ובין המשך קיומו של הרדיקליזם המפלגתי-המהפכני הניעו את היטלר לערוך ביוני 1934 'טיהור' ולהוציא להורג את צמרת הס"א ומנהיגים אופוזיציוניים אחרים. אחת מתוצאות ההתמודדות היתה חיזוק הכוחות השמרניים בממשלה, בעיקר נציגי הכלכלה והצבא, אך גם

עלייתם של מוקדי כוח אחרים, ובראשם הס"ס. תהליך המרכז הביא לידי השתלטותו של הינריך הימלר, ראש הס"ס והגסטפו, על מנגנוני המשטרה ברייך כולו. לגבי היהודים התבטא הדבר בהקמת מחלקות מיוחדות בגסטפו ובס"ד לטיפול ב'בעיית היהודים'.

אחרי הניצחון הסוחף במשאל העם בחבל הסאר בינואר 1935 שהכריע בעד החזרתו לג', החל גל חדש של אנטישמיות אלימה, והיא התבטאה ביוזמות מקומיות ספונטניות (Einzelaktionen), וכן בתעמולת הסתה מוגברת בעיתונות ובאסיפות המונים בהשראת יוזף גבלס ויוליוס שטריכר. הטרור לווה ביחוד בהסתה ובהוקעה משפילה של נאשמים ב'חילול הגזע' (Rassenschande), דהיינו קיום יחסי מין בין יהודים ל'אריים', וביוזמות חקיקה של המדינות השונות, ובהן איסור הנפת הדגל הגרמני ואיסור נישואי תערובת. במצב זה החמיר במיוחד הלחץ על היהודים בקהילות הקטנות, ולפיכך גברו בהן הבריחה והמעבר לערים גדולות יותר. בקיץ 1935 גבר הטרור במיוחד והיה מהגורמים לחקיקת חוקי נירנברג בספטמבר אותה שנה. החוקים הללו נועדו להחזיר 'חוק וסדר' לחיי הציבור וכן לספק את דרישותיהם של חוגי המפלגה הרדיקליים, שתבעו להגשים את הסעיפים האנטישמיים המקוריים במצע המפלגה. 'חוקי היסוד' (Verfassungsgesetze) הללו – חוק האזרחות וה'חוק להגנת הדם והכבוד הגרמני' – הביאו גם לידי הגדרה חדשה של המושג 'יהודי' על יסוד המוצא הגזעי, ומאז היתה ההגדרה היא בסיס לכול החקיקה האנטי-יהודית, עד להוצאתם הסופית של היהודים ממסגרת החוק ב-1943.

מן הדינים-וחשבונות הסודיים הפנימיים של גורמי שלטון שונים על הלכי-רוח בקרב האוכלוסייה הגרמנית עולה, כי הללו לא היו אחידים. חלק גדול מן הציבור ראה בהכרזתו של היטלר בדבר היותם של חוקים אלה מסגרת פורמלית אפשרית להמשך קיום היהודים בג', כמעין פתרון להפרדה גזעית ותרבותית של היהודים ובידודם החברתי. חלקים אחרים, ביחוד בעלי נטיות דתיות והבורגנות הליברלית, התייחסו לחוקים הללו בביקורת ובהסתייגות. לעומת זאת ראו חלקי אוכלוסייה שונים, ובמיוחד חברי הארגונים הרדיקליים של המפלגה, את חוקי נירנברג כמתונים מדי, תבעו מדיניות קיצונית יותר לפתרון 'בעיית היהודים' והמשיכו במעשי אלימות יזומים נגד יהודים במישור המקומי. ממסד הכנסייה והנהגתו לא נקטו עמדה פומבית ביחס לחוקים הללו, למרות שהם פגעו גם באלפי מומרים שבעייתם העסיקה את הכנסיות מראשית החקיקה הגזענית באפריל 1933.

באותה שנה אורגנה מחדש המחלקה לענייני היהודים של הס"ד בראשות הרברט האגן וסגנו אדולף איכמן, ומאז חתרה המחלקה להפוך לגורם בלבדי בטיפול בענייני היהודים ברייך השלישי ואף מחוצה לו.

הציבור היהודי והנהגתו התמודדו עם המצב המחמיר במישורים השונים בדרך של העמקת מסגרות הפעילות העצמית בתחומי החברה והכלכלה והרחבתן. אחרי חקיקת חוקי נירנברג רווחו בחברה היהודית דעות, שהמצב שנוצר מאפשר לעצב מעמד של מעין 'אמנציפציה

קבוצתית' במקום האמנציפציה המושתתת על שוויון זכויות אישי של הפרט. האמנציפציה הקבוצתית עשויה להבטיח ליהודי ג', כקבוצה מוגדרת, זכויות אזרחיות מסויימות. בתחום הפוליטי הגיבה ה'נציגות הארצית' בצעדי מחאה וגילויי-דעת בעיתונות היהודית. בין צעדי המחאה בולטים מנשר ותגובה מאוגוסט 1935 נגד גל הטרור הגואה ותפילה מיוחדת של ליאו בק לליל יום כיפורים. שני הצעדים הללו גררו צעדי עונשין מצד הגסטפו. בגילוי-הדעת בתגובה על חוקי נירנברג הביעה ה'נציגות הארצית' את רגשי העלבון וההשפלה של הציבור היהודי, אך ראתה בהם בסיס אפשרי להמשך קיום אוטונומי מסויים של הציבור היהודי בג'.

שנת 1936, שבה נערכו בברלין המשחקים האולימפיים, עמדה בסימן רגיעה יחסית בגילויים פומביים של הרייך כלפי היהודים, ונראה היה שהמשך פעילותם הכלכלית של היהודים והתבססות המסגרות הארגוניות והחברתיות העצמיות שלהם יצרו דפוס חיים שיאפשרו המשך קיומם במשטר הטוטליטרי-הגזעני. ואולם, באותו זמן התגבשו קווים למדיניות אנטישמית מרחיקת-לכת שעתידיה היתה להיות מוגשמת בהדרגה בשנים שאחרי-כן. בתזכירו הסודי של היטלר ל'תכנית ארבע השנים' מאוגוסט 1936 מופיעה, בחלקו האידיאולוגי והמדיני, מלחמת חורמה ביהדות כגורם מניע ומכוון את מדיניות החוץ לעתיד והכנות למלחמה בלתי נמנעת בברית-המועצות 'בתוך ארבע שנים'. בחלקו האחרון של המסמך נוסחו עקרונות לענישה קולקטיבית דרקונית של היהודים כקו מדיניות לעתיד. בסוף 1936 ותחילת 1937 נוסחו קווי-פעולה מפורטים ומעשיים יותר לרדיקליזציה העתידה במסמכי המחלקה למלחמה ביהודים של הס"ד. הקווים הללו כוללים כ'מטרות ארעיות' ל'פתרון בעיית היהודים' בג' את הגברת נישול היהודים מהכלכלה והחרפת הלחץ להגירה, ובכלל זה גם אפשרות של הפעלת טרור ממלכתי מאורגן בצורת 'זעם העם'.

במחצית השנייה של שנת 1937 התחילה מדיניות זו להתממש באורח בלתי פורמלי, בעיקר על-ידי 'אריזציה' של עסקים יהודיים, על רקע מאבק הס"ד עם רשויות שלטון אחרות, וביחוד המאבק עם מדיניותו הפרגמטית והממתנת של משרד הכלכלה, שהואף אחרי הדחת שר הכלכלה הילמר שכט בסתיו אותה שנה.

בהתפתחויות הפנימיות של הרייך השלישי היתה 1937 שנת משבר, בסימן התגברות מגמות אופוזיציוניות בחלקים שונים של החברה הגרמנית. אחד מגילויי המשבר היה החרפת המתח בין הכנסיות ובין המשטר (Kirchenkampf), שביטויה הבולט היתה איגרת האפיפיור פיוס XI בשפה הגרמנית – ה'אנציקליקה' Mitbrennender Sorge (בדאגה חמורה). איגרת זו הופצה ברחבי ג' וגינתה בין השאר את פולחן הגזע ועבודת האלילים הנציונל-סוציאליסטית, אך נמנעה מלגנות במפורש את רדיפת היהודים. משפטי הראווה הרבים נגד כמרים ומאסרם במחנות ריכוז היו אחת מתגובותיו של המשטר. לפי דינים-וחשבונות סודיים פנימיים של המשטר גברו בסוף אותה שנה מגמות הביקורת וההתנגדות, בעיקר בקרב החוגים השמרניים ובראשם הכנסייה והצבא, אך גם בציבור הפועלים, עד כדי סכנה לערעור

סמכות המשטר. על רקע זה ובתגובה עליו ניתן לראות את 'משבר הגנרלים' של תחילת 1938 והשינויים הדרסטיים שהיטלר עשה בצמרת הצבא ומשרדי המלחמה והחוץ (הדחת ורנר פון בלומברג וקונסטנטין פון ונירט ומינויו של יואכים פון ריבנטרופ לשר החוץ), כהכנה לרדיקליזציה במדיניות הפנים והחוץ. גילוייה הבולטים היו צעדי ההתפשטות של הרייך השלישי, שתחילתם בסיפוח אוסטריה במרס 1938, המשכם במשבר צ'כוסלובקיה וסיפוח חבל הסודטים מצ'כוסלובקיה באוקטובר אותה שנה, ושיאם בכיבוש שארית צ'כיה במרס 1939 והפלישה לפולין בספטמבר אותה שנה, ובכך התחילה מלחמת-העולם השנייה. משמעות מיוחדת בהקשר זה להכרזתו הנודעת של היטלר ביום 30 בינואר 1939, שעליה חזר במלחמה פעמים אחדות בפומבי ובישיבות סגורות של ראשי המפלגה והצבא: 'אם יעלה בידיה של יהדות הכספים הבין-לאומית באירופה ומחוצה לה לשוב ולגרור את העמים למלחמת עולם, לא בולשביזציה של כדור הארץ תהיה התוצאה אלא השמדת הגזע היהודי'. במקביל היתה שנת 1938 שלב בולט ביותר ברדיקליזציה במדיניות רדיפות היהודים ברייך השלישי, שהתרחבה עם סיפוח השטחים החדשים מעבר לגבולות ג'. מדיניות זו התבטאה בסדרת חוקים וגזירות, במאסרי המונים ובמעשי טרור ממלכתיים ו'ספונטניים', ושיאה ב'פרעות 10 בנובמבר'. הצעד החשוב הראשון בתהליך ההקצנה היה החוק מיום 28 במרס, שביטל את המעמד המשפטי של הקהילות היהודיות שהיה להן מאז המאה ה-19. ב-26 באפריל יצאה גזירת הרישום של רכוש היהודים, וב-15 ביוני נאסרו כ-1,500 יהודים ונשלחו למחנות ריכוז (מיבצע יוני). בין החוקים הנוספים יש להזכיר את האיסור על פעילותם המקצועית של רופאים יהודים (25 ביוני), חובת שינוי שמות פרטיים יהודים (הוספת 'ישראל' לשמות זכרים ו'שרה' לנקבות; 17 באוגוסט), איסור על פעילותם המקצועית של עורכי-דין יהודים (27 בספטמבר) וסימון דרכוני היהודים באות J (Jude; 5 באוקטובר). באותם החודשים, ובעיקר בתקופת משבר צ'כוסלובקיה, גברו בג' פעולות הטרור 'הספונטניות' והן התבטאו גם בהרס רכוש יהודים, גירושם של יהודים, בעיקר ממקומות קטנים, חילול בתי-כנסת והריסתם, ביניהם הריסת בית-הכנסת במינכן (9 ביוני) ובנירנברג (10 באוגוסט). ב-28 באוקטובר גורשו 15,000-17,000 יהודים אזרחי פולין לשעבר, שפולין סירבה לקבלם, וזמן רב היו היהודים הללו בשטח הפקר בין שתי המדינות וגורלם הטרגי הסעיר את דעת הקהל בעולם (ראה זבונשין). התנקשות צעיר יהודי, הרשל גרינשפן, שהוריו היו בין המגורשים לפולין, בדיפלומט גרמני בפריס ארנסט פום רט, שימשה עילה לפוגרום מאורגן ביהודים בכול רחבי ג' והשטחים שבשליטתה (אוסטריה וחבל הסודטים). בפוגרום, שכונה 'ליל הבדלח' (בלילה שבין 9 ל-10 בנובמבר), הועלו באש, נהרסו או ניזוקו מאות בתי-כנסת ואלפי בתי-עסק יהודיים, כ-30,000 יהודים נשלחו למחנות ריכוז וכ-100 נרצחו. בעקבות הפרעות הוטל על היהודים קנס קולקטיבי בסך מיליארד מרק ובאה סדרה חדשה של חוקים והוראות דרקוניים, ביניהם החוק מ-12 בנובמבר להוצאת היהודים מהכלכלה הגרמנית,

ההוראה להוצאתם הסופית של תלמידים יהודים מבתי-הספר הכלליים (באותו יום) והגבלת חופש התנועה של היהודים בציבור (28 בנובמבר). נאסרה הופעתם של כול העיתונים היהודיים שהופיעו עד אז (65 עיתונים וכתבי-עת ו-42 עלונים של ארגונים שונים), שתפוצתם הכוללת הגיעה אז ל-956,000 עותקים לחודש, ופוזרו כול הארגונים היהודיים, להוציא את 'הנציגות הארצית', האגודה לתרבות, וזמנית גם המשרד הארץ-ישראלי של התנועה הציונית. העיתון היחיד שהופעתו הותרה היה Jüdisches Nachrichtenblatt, בטאונה הרשמי-למחצה של ההתאחדות הארצית.

על-פי דינים-וחשבונות סודיים של שירותי הביטחון של הרייך לא היתה תגובת החברה הגרמנית לפרעות 'ליל הבדולח' אחידה, והתפלגה בעיקרה כפי שהתפלגה בתגובתה לחקיקת חוקי נירנברג. ואולם, עמדות הביקורת היו הרבה יותר נרחבות, אך התמקדו ברובן בשאלת הנזק הרב שנגרם לרכוש ולכלכלה של ג' ורק במיעוטן להיבטים המוסריים של מעשי הטרור נגד היהודים ורכושם. גם אז נמנעה הנהגת הכנסיות מנקיטת עמדה פומבית, אף שאנשי כמורה מעטים יצאו בגלוי נגד אופיין הברברי של הפרעות, שלדבריהם 'נוגד את רוח האוונגליון'. המפלגה הקומוניסטית הגרמנית במחתרת הקדישה גיליון מיוחד של עיתונה Die Rote Fahne לגינוי הפרעות.

1945-1938. כבר בנובמבר 1938 התחילה ה'נציגות הארצית' לחדש את פעילותה בכול תחומי החיים, וביחוד בתחום הגברת מאמציה להגירת יהודים מג' ושחרור אסירים ממחנות הריכוז. היא גם המשיכה במימוש החלטותיה הקודמות לשינוי מבנה הארגוני ומעמדה בחברה היהודית ובמדינה הנציונל-סוציאליסטית. תהליך זה כבר החל למעשה עם ביטול מעמדן המשפטי של הקהילות במרס 1938, והגיע לגיבושו הממשי ביולי אותה שנה, כאשר החליטו כול איגודי הקהילות של מדינות ג' והארגונים היהודיים הגדולים להתמזג ולהקים ארגון ריכוזי חדש, כמעין קהילה כלל-ארצית בעלת תקנון דמוקרטי, שישאף להכרה רשמית מצד השלטון, ושמו 'התאגדות ארצית של יהודי ג' (Reichsverband Der Juden In Deutschland). ההחלטה לא יצאה לפועל בגלל פרעות נובמבר ('ליל הבדולח') ותוצאותיהן, ואולם, בעקבותיה הכריזה הנהגת יהודי ג' בפברואר 1939 על הקמת הארגון החדש, ושמו 'ההתאחדות הארצית של היהודים בג' (Reichsvereinigung Der Juden In Deutschland). ההתאחדות ראתה את תפקידיה העיקריים בתחום ההגירה, החינוך היהודי והסעד. בצד יוזמת היהודים היתה גם יוזמה מקבילה מצד השלטונות שביקשו לייסד ארגון יהודי ריכוזי. ב-4 ביולי הוכר הארגון רשמית בחוק. החוק הוא חייב את כול היהודים בג', על-פי הגדרת הגזע, להיות חברים בהתאחדות, והיא הועמדה בפיקוח משרד הפנים, ולמעשה הס"ס.

בשנים 1938 ו-1939 הגיע מספר המהגרים היהודים (על-פי חוקי הגזע) מג' לשיא – 49,000 ב-1938 ו-68,000 ב-1939, וזאת למרות המכשולים והחמרת תנאי הכניסה

לארצות ההגירה, ההגבלות על העלייה לארץ-ישראל וכשלונה של 'ועידת אויאן'. כבר לפני פרעות נובמבר 1938 הכירה ה'נציגות הארצית' בחשיבות משימתה בתחום ההגירה, ובתחילת 1938 הקימה במסגרתה רשות מתאמת מרכזית להגירה. גם אחרי פרוץ מלחמת-העולם השנייה המשיכה ה'התאחדות הארצית' במאמצי ההגירה עד לאיסור ההגירה הרשמי באוקטובר 1941, ואירגנה את זרם המהגרים דרך ארצות ניטרליות – דרך ספרד ופורטוגל לחצי-הכדור המערבי, דרך ברית-המועצות למזרח הרחוק ודרך איטליה וארצות הבלקן בעלייה הבלתי לגלית לארץ-ישראל.

כאחראית הבלבדית בתחום החינוך היהודי פיתחה 'ההתאחדות הארצית' מערכת חינוך שהגיעה לכול מקומות היישוב של היהודים בג', וכללה גם מסגרות שונות להכשרת מורים. 'האגודה לתרבות' אף היא המשיכה בפעילותה וקיבלה עליה חלק מתפקידי המרכז להשכלה יהודית למבוגרים.

הבעיות שבפניהן עמדה ה'התאחדות הארצית' בפעילותה בתחומי הסעד החריפו עקב נישול כמעט מוחלט של היהודים מפרנסותיהם, הזדקנות האוכלוסייה היהודית שנשארה בג', וקשיי מימון הגירתם של מספר הולך וגדל של מחוסרי אמצעים. כדי להתמודד עם בעיות אלה טיפחה ה'התאחדות' את המשך קיומן של מגביות לעזרה הדדית, ובעיקר הקימה מערכת של מיסים מיוחדים, והם נגבו באורח פרוגרסיווי מבעלי הרכוש שבין היהודים, לרבות המהגרים. עם זאת נסתייעה ה'התאחדות' במימון תקציביה גם אחרי פרוץ המלחמה בקרנות הסעד היהודיות באמריקה, עד להכרזת המלחמה על ארצות-הברית בדצמבר 1941.

התפשטות הרייך השלישי אגב התרחבות מלחמת-העולם השנייה על-פני רוב ארצות אירופה נשאה עמה את מדיניות רדיפת היהודים, שהתפתחה בג' מאז 1933, גם לארצות שכבוש הגרמנים או שבאו בהשפעתם. צביונה של מדיניות זו היה אומנם שונה מארץ לארץ, אך בכולן הוליכה אל ה'פתרון הסופי'.

בג' גופה גרר פרוץ המלחמה סדרה ארוכה של גזירות חדשות והגבלות על היהודים כמעט בכול תחומי החיים. בין הגזירות הראשונות היו: איסור יציאה מן הבתים בשעות החשיכה והגבלות על כניסת היהודים לאזורים שונים; הגבלה באספקת מצרכי מזון שבהקצבה והגבלת הזמנים והמקומות שבהם היה מותר להם לערוך את קניותיהם. הוצאו עשרות צווים למסירת תכשיטים וחפצי ערך, מקלטי רדיו, מצלמות ומכשירים חשמליים וכיוצא באלה. בספטמבר 1941 חויבו כול היהודים מבני שש ומעלה לשאת 'טלאי צהוב' (Judenstern – ראה אות קלון) ונאסר עליהם השימוש בתחבורה הציבורית. שלא כבהרבה ארצות באירופה לא הוקמו בג' גטאות; מדיניות הפרדה של היהודים מהאוכלוסייה הגרמנית הוגשמה על-ידי הגבלות על תנאי הדיור, ובמהלכן הוצאו היהודים מבתיהם ורוכזו בבתי יהודים מיוחדים (Judenhäuser). יהודים 'כשירים לעבודה' חויבו בעבודות כפייה. במקביל נמשכו מאסרים אינדיווידואליים ושילוח הנאסרים למחנות ריכוז. הסיום הפורמלי של הוצאת צווים וגזירות נגד

היהודים בדרך 'החוק' בא ביולי 1943, עם פרסום הוראה שהוציאה את היהודים כליל אל מחוץ לחוק והעמידה אותם רשמית בסמכותן הבלבדית של זרועות הביטחון והמשטרה.

הגירושים הראשונים של יהודים מג' באו במסגרת התוכנית להקמת 'רזרוט לובלין', בפברואר 1940, וכללו יהודים משטטין (Stettin [שצ'צ'ין Szczecin]) ושניידמיל (Schneidemuehl [פילה Pila]) וסביבותיהן. גירושים אלה אומנם הופסקו עם ביטול התוכנית באביב אותה שנה, אך במקומה עלה בקיץ 1940, לאחר כניעת צרפת, הרעיון לגרש את יהודי ג' במסגרת 'תכנית מדגסקר'. בלילה אחד באוקטובר 1940 גורשו לצרפת כול היהודים ממדינות באדן (Baden) ופפאלץ (Pfalz) ומחבל הסאר בדרום-מערב גרמניה (יותר מ-7,500 נפש), ורובם נכלאו במחנה גירס, ומשם הוגלו למחנות ההשמדה במזרח. כבר ב-1939-1941, לפני תחילת השמדת ההמונים, נרצחו מאות מיהודי ג' במיבצע אותנטיה. באוקטובר 1941 החלו גירושי ההמונים השיטתיים והם הביאו לידי חיסולה של יהדות ג'. היהודים גורשו בעיקר לגטאות לודז' וורשה בפולין, וכן לריגה, לקובנה ולמינסק בשטחים שנכבשו מברית-המועצות. בשטחים הכבושים מברית-המועצות כבר התנהלו אז רציחות המונים בידי אינצגרופן, וכך החל השלב הראשון במסע הרצח הטוטלי של יהודי אירופה. כמה מהמשלוחים מג' לאותם שטחים חוסלו מיד עם בואם לגטאות (כגון ריגה ומינסק) במסגרת פעולות חיסול מקומיות. שאר המגורשים מג' לגטאות במזרח אירופה, שלא מתו מחמת הרעב והמגיפות, נרצחו במסגרת 'הפתרון הסופי'. ב-1942-1943 גורשו מג' רבבות יהודים במישרין למחנות ההשמדה, בעיקר אושוויץ. כ-42,000, בעיקר קשישים ו'בעלי פריווילגיות', נשלחו לגטו טרזינשטט, ואחר-כך גורשו משם רובם למחנות ההשמדה או נספו בגטו טרזינשטט עצמו.

את הקשר בין ההיבטים האידיאולוגיים והפוליטיים הכלליים, ובין השמדת 'הגזע היהודי' באירופה הציג כאמור היטלר בהקשר למלחמה העתידה בנאומיו הפומביים מינואר 1939, במסמכים אופרטיוויים סודיים במהלך המלחמה ואף בצוואתו הפוליטית מאפריל 1945. לדעת רוב החוקרים, אין זה מקרה, שהרדיקליזציה של המלחמה עם הפלישה לברית-המועצות הביאה גם לידי תחילת השמדת המוני היהודים, שהיא 'מלחמת ההשמדה האידיאולוגית הגזענית' (Rassenideologischer Vernichtungskrieg) ונוהלה בעת ובעונה אחת כמאבק עם 'הבולשביזם היהודי' ועם 'מקורותיו הביולוגיים' – מיליוני היהודים באירופה המזרחית.

עם כול ייחודה, יש לראות את השמדת היהודים כחלק מן התפיסה הכוללת של 'המהפכה הגזענית', שנועדה לעצב מחדש את דמותה של אירופה על-ידי השמדה ושיעבוד של חלקים מאוכלוסיית עמי אירופה והעברתם של עשרות מליונים ממקומות מגוריהם, בעיקר באירופה המזרחית ('תכנית אב מזרח'). בזמן המלחמה הושמדו מלבד היהודים בעיקר הצוענים, חשוכי-מרפא וחולי נפש בג' גופה ושכבות העלית האינטלקטואלית והפוליטית בפולין ובברית-המועצות.

העיצוב המעשי של המדיניות כלפי היהודים בכול השלבים, הן לפני ה'פתרון הסופי' והן במהלכו, היה בידי הביורוקרטיה והמשטרה של הרייך השלישי, וביחוד בידי המחלקה לענייני היהודים ב'משרד הראשי לביטחון הרייך' שבראשה עמד אייכמן. נוסף למנגנון הביורוקרטי לקחו חלק ברצח המוני היהודים או היו עדים לו אלפים מאנשי האיינזצגרופן ומיליוני חיילי צבא הכיבוש הגרמני, והם גם היו מקור עיקרי להעברת מידע על גורל היהודים לאוכלוסייה הגרמנית.

נראה שבימי המלחמה לא היה יחס האוכלוסייה הגרמנית ל'פתרון בעיית היהודים' שונה בעיקרו מיחסה בשנים שקדמו לה, אך נוכח החמרת גורלם של היהודים מקבלות תגובות אלו משמעות שונה. בידודם הגובר של היהודים בשנות המלחמה לפני גירושי ההמונים משתקף בעיקר בהעדר התייחסות לגורל היהודים מצד האוכלוסייה. אך גם באותה עת היה לחץ מצד קבוצות שונות לרדיקליזציה של המדיניות האנטי-יהודית בג', בדומה למדיניות שכבר הונהגה בפולין הכבושה. עמדות אלו באו לידי ביטוי בין השאר בתביעות להחרפת ההגבלות על היהודים בחיי היום-יום, להנהגת אות קלון יהודי, ואף בדרישה לגרשם ולחסלם. לעומת זאת מצויות בדינים-וחשבונות הסודיים על דעת הקהל בג' גם הבעות הסתייגות הבולטות במיוחד בעקבות הנהגת הטלאי הצהוב, הגירושים הראשונים למזרח, וביחוד בעקבות הידיעות על גורל המגורשים והשמדת המוני היהודים במזרח אירופה. את העמדות הללו הביעו במיוחד חוגי הבורגנות המשכילה, בעלי הנטיות הדתיות והכמורה הנמוכה. לעומת זאת לא באה גם אז תגובה מצד הנהגת הכנסיות, אלא כאשר נשקפה בשנת 1943 סכנה, שבעקבות גירוש היהודים והשמדתם יפקוד גורל דומה גם את אלפי היהודים שהיו מוגנים עד אז מפני שחיי בנישואי תערובת עם בני זוג נוצרים ואת צאצאיהם, שברובם המכריע היו נוצרים.

תגובה ציבורית רחבה יותר לידיעות על השמדתם של יהודים שגורשו מג' ושל יהודי ארצות אחרות ניכרת בעקבות המפלה בסטלינגרד וההפצצות רבות ההיקף של ערי ג' בשנת 1943. עם זאת נראה, שרוב הציבור הגרמני, לרבות חוגי ההתנגדות השמרנית להיטלר בהנהגת ראשי הצבא, נשאר פסיווי ביחסו לגורל היהודים. בתוכניותיהם המדיניות של הקושרים נגד היטלר ב-1944 מועטה התייחסות ליהודים בעתיד, ומנהיגיה הבולטים לא ראו מקום לחידוש ישיבתם של יהודים בג' ואף לא באירופה. עם זאת ישנן עדויות על אלפי גרמנים, שסיכנו את עצמם ואת בני משפחותיהם והושיטו סיוע ליהודים, ואף הצליחו להציל את חייהם של חלק מהיהודים שירדו למחתרת.

כול שנות המלחמה ולמרות הרדיקליזציה של מדיניות רדיפת היהודים, המשיכה ה'התאחדות הארצית של יהודי ג' בפעולותיה לפי הקווים שנתגבשו בעת ארגונה מחדש בשנים 1938 ו-1939. המציאות החדשה, וביחוד גירושי ההמונים שהחלו בשנת 1940 והחרפת משטר הטרור, העמידו את ה'התאחדות' בפני משימות ובעיות שלא הכירה לפני-כן. הפעילות בתחום הסעד הפכה אז מתמיכה למיעוט הולך וגדל של נזקקים לעזרה לרובו הגדול של

הציבור היהודי בג'. נוסף לסיוע השוטף נאלצה ה'התאחדות' לדאוג לשיכון חירום של אלפי יהודים שהוצאו מבתיהם, וביחוד לשיכונם של החוסים במוסדות לקשישים ולחולים שנצטוו לפנותם כדי למוסרם לשלטונות. בתחום החינוך התמודדה ה'התאחדות' עם הצורך לקיים מערכת של חינוך חובה בכול מקום שעדיין נשארו בו יהודים, גם כאשר גלי ההגירה ואחריהם הגירושים דילדלו את ציבור התלמידים והמורים כאחד. רק בקיץ 1942 נסגרה מערכת החינוך היהודית, בפקודת הגסטפו, בעיצומו של גל גירושי ההמונים. במקביל המשיכה ה'התאחדות' לקיים מערכת עניפה של מוסדות הכשרה והסבה מקצועית. היא גם סייעה להמשך קיומן של חוות הכשרה חקלאית של התנועות הציוניות, שיושביהן ראו בהן כמעין 'איים אחרונים של חיים יהודים עצמאיים'. בעת גירושי ההמונים בשנים 1942 ו-1943 חוסלו בהדרגה מערכות אלו.

המשך הקו העצמאי של ה'התאחדות' כהנהגה ציבורית בולט במיוחד בתגובותיה על גירושי ההמונים הראשונים מג' בשנת 1940, וכן על התוכנית לגירוש כלל יהודי אירופה לאי מדגסקר באותה שנה. כשהציג אייכמן בסוף יוני 1940 את התוכנית לגירוש יהודי אירופה למדגסקר הגיבו ראשי ההתאחדות בציינם כיעד אפשרי יחיד ל"ישוב המוני יהודים" את ארץ-ישראל. באוקטובר אותה שנה, עקב גירוש הפתע של כול היהודים ממדינות באדן ופפאלץ, נקטה ה'התאחדות' סדרת פעולות מחאה; הן גררו תגובות חמורות מצד השלטונות, ובכללן מאסרו של אחד מחברי ההגנה, יוליוס זליגסון, ורציחתו.

מאז ועד לחיסולה הסופי של יהדות ג' התנהלו פעולות הנהגתה ביחסיה עם השלטון וביחוד עם ה'משרד הראשי לביטחון הרייך' באווירה של טרור הולך ומחמיר, ובכלל זה מאסר חלק מחברי ההנהגה ושילוחם למחנות ריכוז. בין הקורבנות הראשונים היה אוטו הירש, שנספה במחנה מאוטהאוזן ביוני 1941.

אותן שנים הוקדש חלק ניכר ממאמצי ההנהגה ביחסיה עם השלטון להבטחת זכויות הבעלות על רכוש יהודי ציבורי, שמכירתו ההדרגתית היתה אחד המקורות החשובים ביותר למימון פעולותיה להמשך קיומם של שרידי היהודים שנותרו בג' במהלך הגירושים.

גירושי ההמונים מסתיו 1941 ואילך התנהלו בדרך-כלל על-ידי ריכוז היהודים, ושילוחם ממקומות איסוף מיוחדים בערים הגדולות. את הגירושים תיכנן ה'משרד הראשי לביטחון הרייך', ואת רשימות המיועדים לגירוש הכינו משרדי הגסטפו במחוזות ובערים הגדולות. במקומות מסויימים נצטוו הקהילות היהודיות להעביר את הוראות הגירוש לחבריהן. שלא כדעה שרווחה שנים ארוכות אחרי המלחמה בקרב הניצולים, ובעקבותיהם בספרות המחקר, מתברר מתיעוד הארכיון של הארגון המרכזי, שנתגלה רק כעבור זמן רב, שהארגון לא שותף במישרין בהכנת הגירושים. מבצע מאסרים וגירושים שהקיף גם רבים מקרב חברי הנהגת ההתאחדות הארצית ועובדיה בא ביוני 1942 בתגמול על התנקשות של קבוצת מחתרת

יהודים קומוניסטית, שנקראה על שם מנהיגה קבוצת באום, בתערוכה אנטי-סובייטית בברלין, במסגרת מעשי התגמול הוצאו להורג מאות יהודים מברלין וממקומות אחרים. לקראת סיום גירושי ההמונים הועברו בסוף ינואר 1943 שניים ממנהיגי האחרונים של ה'התאחדות הארצית', ליאו בק ופאול אפשטיין, לגטו טרזינשטט. בפברואר אותה שנה נערך מצוד מיוחד אחר אחרוני היהודים בברלין שהועסקו במפעלי תעשייה חיוניים, אך חלק מהם, שהיו נשואים לנשים לא-יהודיות, ניצלו הודות להתערבות הפגנתית של נשותיהם. כעבור כמה חודשים, ביולי 1943, עם סיום גירושי ההמונים, הוכרז רשמית על השלמת חיסולה של יהדות ג' על-ידי סגירתם של משרדי ההתאחדות הארצית וקהילת ברלין, וגירוש אחרוני עובדיהן. בו בזמן הופסקה הופעתו של העיתון הרשמי-למחצה של ה'התאחדות'. בשנות הופעתו הראשונות היה העיתון בעיקר אמצעי להעברת מידע על אפשרויות הגירה, דרכי ארגון ומימושה. אחר-כך הצטמצם תפקידו בעיקר להעברת מידע לציבור היהודי בג' על צווים והוראות בענייני היהודים שהוציאו השלטונות.

לאחר חיסול ההתאחדות הארצית ביולי 1943 הועבר הטיפול בענייניהם של כ-15,000 היהודים שנותרו בג', בעיקר בזכות נישואיהם עם בני זוג לא-יהודים, לידי גוף שכונה 'שארית ההתאחדות הארצית' (Rest-Reichsvereinigung). תפקידו וסמכויותיו היו מוגבלים ביותר, אך הוא התקיים עד סוף המלחמה.

מבין 566,000 יהודים (על-פי הגדרת חוקי הגזע) שחיו בג' בעלות היטלר לשלטון, נפלו כ-200,000 קורבן למדיניות ההשמדה הנאצית וכ-300,000 ניצלו, רובם הגדול הודות להגירה. בתקופת הרייך השלישי הגיע עודף המיתות על הלידות בציבור יהודי גרמניה, ששיעור הזדקנותו הגבוה מלפני 1933 החריף בעקבות ההגירה, לכדי 66,000.

בכול תקופת הרייך השלישי היגרו מג' כ-346,000 יהודים, מהם כ-98,000 לארצות אירופה שאחר-כך נכבשו בידי הנאצים, ומהם גורשו על-פי הערכה כ-70,000 עם יהודי הארצות הללו לאחר כיבושן, וכ-5,000 מן המגורשים הללו שרדו בתום המלחמה. כ-137,000 יהודים גורשו מג' במישרין, מהם שרדו כ-9,000. על כ-200,000 קורבנות ההשמדה מקרב יהודי ג' נמנו, נוסף למגורשים, כמה אלפים שנרצחו במחנות ריכוז שונים בג' או שהתאבדו (רוב ההתאבדויות היו בזמן גירושי ההמונים). נוסף ל-20,000 היהודים ששרדו בג' עם תום המלחמה (מהם כ-15,000 בגלוי, רובם בני נישואי תערובת וכ-3,000-5,000 במחתרת) שרדו בעת השחרור כ-5,000 בגטו טרזינשטט וכ-4,000 במחנות ריכוז אחרים.

בשלבם הראשונים של המלחמה נמנע שילוח יהודים לעבודה לג', אך בשלבים האחרונים של המלחמה הובאו אליה ממחנות הריכוז רבבות רבות של יהודים, והועסקו בתנאים תת-אנושיים בעיקר בתעשיות החימוש, וכן בפינוי הריסות בערים שנגרמו בהפצצות. רובם הגדול של יהודים אלה, שכוחותיהם נשחקו, הוחזרו למחנות ההשמדה ושם נרצחו ורק מיעוטם שוחררו בתום המלחמה על אדמת ג'. בחודשי המלחמה האחרונים הובאו לג' ב'צעדות המות'

עוד רבבות יהודים שהוצאו מהמחנות עם התקרבות החזית. אותם שלא נספו בדרך הוכנסו למחנות ריכוז בג', באוסטריה ובצ'כיה, ורבים מהם מתו לאחר שחרור המחנות מתשישות וממגיפות. בכמה ממחנות ריכוז אלה, כגון דכאו ובוכנולד, התארגנו כבר בחודשי המלחמה האחרונים מסגרות יהודיות מחתרתיות, ומיד לאחר השחרור היו גרעין לארגון 'שארית הפלטה' של כ-70,000 עד 80,000 ניצולים על אדמת ג'.

'הרייך השלישי שם קץ ל-1,000 שנות ההיסטוריה היהודית בג'. דברים אלה שאמר הרב ליאו בק כבר בשנת 1933 התממשו בצורה שלא ניתן היה לשער את מלוא משמעותם הטרגית. השמדת יהודי אירופה היא אולי היחידה בין המטרות המרכזיות של הנציונל-סוציאליזם שהגיעה כמעט למימושה המלא.